Anketa Sodobnosti: Pluralnost ali izločanje?

Zelo malo večnega je med nami. Tudi stvari, ki so se nam zdele od zmerom in za zmerom, stopajo zdaj pred nas s spremenjenim obrazom, da jih komaj še prepoznamo. Večnost, pa čeprav samo zemeljska, nas začne kmalu dolgočasiti, zato pogosto sami sprožamo spremembe, nemalokrat z velikimi pričakovanji. Včasih tudi nasilno. Sla po drugačnem, novem ali neznanem, je, kot vse kaže, položena v samo človekovo bistvo. Pa tudi narodov in civilizacij.

Velike spremembe, pričakovane in nepredvidljive, usodno pomešane med seboj, so znamenje tudi našega časa. Tudi na Slovenskem. Na domala vseh področjih našega javnega in zasebnega življenja. Tudi v kulturi, umetnosti, v sociologiji, zlasti povsod tam, ker gre za vrednote ali vrednotenje. Tudi naša lanskoletna desetdnevna vojna, ki je stopila v našo zavest kot svetla točka zgodovine, pomeni določeno zarezo, da marsikaj začenjamo doživljati in razumeti z vidika ***prej*** *in* ***potem****, pred junijsko vojno in po njej. Pa tudi sicer so vojne, kakršnekoli že so, že od nekdaj najprivlačnejše ločnice med dvema obdobjema. Tudi v kategorizaciji kulture in umetnosti.*

Vse kaže, da se ta trenutek šele sprašujemo, kaj se pravzaprav dogaja med nami in v nas. Tvegam nekaj razmišljanj, ki so bliže občutkom kot ugotovitvam, prav primerjava med različnimi občutki, morda tudi ugotovitvami in sodbami, k čemer skuša spodbuditi pričujoča anketa, pa bi utegnila zarisati zanesljivejšo sliko tega našega časa, ki ga prelamljajo in najbrž spet spajajo velike politične, družbene, kulturne in vsakršne druge spremembe.

Ostanimo na slovenskem prostoru.

– Ustanavljanje slovenske države, pri kateri je sodelovalo vse živo, je – glede na kratek čas, ko se je to dogajalo – maksimalno spodbudilo kulturo v neposredni funkciji političnega dejavnika, kulturo kot sooblikovalko države v splošnem in konkretnem smislu. To, kar je slovenska kultura zmerom bila prav v smislu konstituante naroda in države, je v teh zadnjih dveh letih živela v najbolj intenzivni obliki, da se zdaj upravičeno sprašujemo, ali ni bil to njen ne samo najvišji, ampak tudi zadnji vzpon? Je v prihodnje, zdaj, ko državo imamo, še mogoče živeti od tako imenovanih nacionalnih tem, ki so pri nas praviloma pomenile tudi individualni ustvarjalčev angažma? Koliko časa bo še »družbena skrb« za kulturo le še poravnavanje dolga za stare zasluge in ne več potreba in možnost pri utrjevanju države, kot sta bili prej pri njenem nastajanju?

– Pri tem resničnem ali fiktivnem plahnenju pomena kulture (in v njenem okviru umetnosti) v družbi so se v trenutku zaostrili (spet resnični in fiktivni) vrednostni kriteriji: kaj je ***pravo*** *in kaj* ***nepravo*** *v kulturi, ki zdaj nastaja. Kriterialno vprašanje je seveda zelo široko, vanj je mogoče strpati vse, od ideje in sporočilnosti do etike in duhovnosti, od prestižnosti do uporabnosti, od sociale do tržnosti itd. itd., skratka: vprašanje preživetja postaja osrednje vprašanje, vprašanje ustvarjalčevega preživetja v socialnem smislu in v smislu dostojanstvene, odzivne in plodne navzočnosti v kulturi in v nacionalnem življenju sploh. Gre, kot vse kaže, za dvojen proces: za dokaj hitro pavperacizacijo kulturnega trga in za ponudbo na njem, ki postaja vse bolj tržna. Pri oblikovanju založniških programov je vse pogosteje slišati: Če bo subvencija, če si poiščete sponzorja... Ne kaj dosti drugače je pri organizaciji koncertov, likovnih razstav in še česa. Je to zdrav prehod (ki naj bi pomenil strožje vrednotenje) od skrbi države do odprtega trga ali dokončna (nevarna ali koristna) »denacionalizacija« slovenske kulture, ki naj bi poslej veljala samo toliko, kolikor ji to prizna tržišče?*

– V tej splošni stiski, ki je ne gre jemati kot hipotetično, se možnost kulturne navzočnosti v družbi čedalje bolj oži. Zato dobiva v takih razmerah, ko se socialno nepregledno meša z umetniškim, tudi poskus novega vrednotenja ali prevrednotenja poseben pomen: s seboj prinaša skušnjavo ***izločanja,*** *vrednostnih sprememb ali zamenjave doslej znanega z neznanim, favoriziranega z zapostavljenim, središčnega z obrobnim. Nobenega dvoma ni, da je bila v zadnjih dveh desetletjih kulturna svoboda na Slovenskem nesporna, možnosti soobstoja različnosti in nasprotij precej izenačene, toda zdajšnje poenotenje celotnega slovenskega jezikovnega in političnega prostora ponuja, vsaj na prvi pogled, tudi kulturno, umetniško in nacionalno vrednotenje, ki ni brez ideoloških, političnih, nazorskih in drugih zunajkulturnih prvin. Na primer: ali pomeni dokončno, upravičeno in zlahka utemeljivo inkorporiranje Balantiča, Hribovška in morda še koga v nacionalno slovensko literaturo hkrati izgon iz partizanske lirike, kot so jo pisali Bor, Kajuh, Udovič, Vipotnik, Minatti? Podobne paralele bi bilo mogoče potegniti v likovni umetnosti, v glasbi. Celo v politiki ali ožje, v sociologiji: bomo ob obnovljenem poudarku vloge in pomena J. E. Kreka ali, v politiki, A. Korošca, in ob popolni dekardelizaciji odrinili v temo tudi Kardeljevo študijo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja? Vprašanje je zelo pomembno in je globlje od pomena posameznih osebnosti v različnih (spremenjenih) političnih razmerah, gre preprosto za to, k čemu se že po naravi in še posebej ta trenutek bolj nagibamo, k* ***izločilnosti*** *ali* ***pluralnosti.***

– Zgornjo misel je mogoče nadaljevati, namreč: ali radikalno politično prevrednotenje družbenih odnosov, razmer, smisla in ciljev terja enako radikalno prevrednotenje tudi kulturnih in umetniških vrednosti in ocen iz preteklosti? Sam sem namreč mnenja, da so analogije med političnimi in umetniškimi potmi zelo nevarne. Črni časi v politiki niso nujno tudi črni časi v kulturi in umetnosti. Pogosto se ta pota razhajajo. Zdi se, da postaja že skoraj navada, ko nezadovoljni sami s sabo v sedanjih razmerah zanikamo tudi pozitivno iz preteklosti, ker v njej, na ravni političnega, vidimo temeljne razloge za sedanjo stisko. Smo Slovenci ta trenutek v odnosu do svoje kulturne preteklosti pravični, tudi ko se lotevamo njenega novega vrednotenja?

– O slehernem vrednotenju, prevrednotenju pa še posebej, se spet in spet vzpostavlja vprašanje odnosa med kritiko in kritiziranim. Čeprav se je interpretacija že uveljavila kot prevladujoč pristop, imamo tudi veliko apodiktične kritike, ki ne skriva ambicije nepreklicno voditi umetnost in umetnike. Gre seveda za razmerje. Je slovenska sodobna umetnost tudi v odnosu do kritike, ki jo spremlja, interpretira in vrednoti, svobodna sama v sebi? Si sama postavlja zakone ali jih samo sprejema? Ali prihaja v tem smislu do nenaravnega razcepa v umetnosti, od tiste, ki se odziva izključno na kritiko in zaradi nje sprejema izolacijo v odnosu do občinstva, do tiste, ki se ob nezainteresiranosti kritike tolaži z odzivnostjo pri občinstvu? Ali je tu vmes prostor za odločilnejšo vlogo trga?

– Ena največjih iluzij novih držav in družb v vzhodni Evropi je pričakovanje, da bo kulturna integracija lažja kot ekonomska, ker da so razlike v kulturi manjše ali pa jih sploh ni. Iluzija je pričakovanje, da se bodo hkrati in na vsem prostoru enakopravno gibale vse evropske nacionalne kulture in umetnosti. Tudi slovenska. Premalo se namreč še zavedamo, da je lastnost močnih tudi kulturni ekspanzionizem. Pravih vezi z zunajslovenskim prostorom Slovenci doslej še nismo imeli: nismo, kot druge bivše socialistične dežele, poznali uspešnih disidentov, celo tiste redke uspešne ustvarjalce, ki so se v tujini uveljavili, obravnavamo kot »poglavje zase« (Zoran Mušič, Marjana Lipovšek, Irena Grafenauer, Igor Ozim...), niso naša pretočna povezava s svetom, pa tudi v domači kulturi nimajo svojega pravega mesta. Ali ni v nas še zmerom nekaj tiste neprijaznosti, ki jo rojeva samo revščina, češ: Če ne živite z nami, v naši stiski, niste čisto naši?

To so seveda samo raztresene misli ob določeni zaskrbljenosti, ki ni samo moja, kam bomo krenili in kako se bomo znašli, ko se bomo že jutri spraševali, kako v korak z drugimi, kako, kot ustvarjalci, osmišljati sebe in svoje delo, ko je nacionalna tema, naš doslej neizčrpni vir navdiha, konsumirana, ko je v neodvisni državi tudi marsikaj drugega prej skrb gospodarstva kot kulture. Ob tem nam je že tesno pri srcu, in ko nam postane tesno, se že po tradiciji radi zatekamo v ideološkost. Se bomo spet z njeno pomočjo, čeprav v drugačni preobleki, reševali iz stiske? Za kaj se bomo odločili, za pluralnost ali za izločanje? Za kaj se že danes odločamo?

Ljubljana, 8. 6. 1992

Ciril Zlobec, urednik